

Collins varuje před bezuzdným zapojením veřejnosti do vědy*

Harry Collins: *Jsmes dnes všichni vědeckí experti?*

Praha, Nakladatelství Karolinum 2024, 126 s.

Knihu *Jsmes dnes všichni vědeckí experti?* (angl. orig. *Are We All Scientific Experts Now?*) Collins vydal již v roce 2014 a expertíze neboli roli vědy v politickém rozhodování se v ní nevěnuje poprvé. Již od osmdesátých let se v řadě prací zamýšlí, čím je expertíza (Collins, 2004; Collins et al., 1986; Collins a Evans, 2002). Přelomovou v tomto ohledu se ale stala jeho kniha napsaná spolu s Robertem Evansem *Rethinking Expertise* z roku 2007 (Collins a Evans, 2007). Na tuto práci k tématu expertství dosud zatím vyšlo v mezinárodním kontextu nejvíce recenzí, a dokonce na ni sami autoři navázali v roce 2015 a 2016 články „Expertise revisited“ (Collins et al., 2016; Collins a Evans, 2015). V těchto pracích, oproti relačnímu přístupu, který podle Collinse považuje za experta toho, kdo je tak ostatními nazván, autoři rozvíjejí pojmy „realistické“, „skutečné“ expertízy: Pojmy jako Ubiquitous, Specialist, Interactional, Contributory expertise, and Metaexpertise se pak znovu v popularizovanější podobě objevují i v recenzované knize v upravené tabulce (s. 55) a popisuje je především druhá kapitola – „Experti“. S těmito pracemi ale souvisí i jejich programový článek, který prosazuje novou, tzv. třetí vlnu Science and technology studies (STS) (Collins a Evans, 2002), ve které se snaží vrátit vědcům ztracenou autoritu poté, co ji druhá vlna pomohla narušit. K této programové tezi se velmi kriticky vyjádřila i uznávaná STS badatelka Sheila Jasanoff (Jasanoff, 2003). Recenzovaná kniha tak leží mezi těmito pracemi a všechny se v jejích argumentech obírájí, včetně kritiky Jasanoff.

Ovšem tato Collinsova kniha nemá za cíl pouze opakovat argumenty předešlých prací, i když tak ve zjednodušené verzi činí. Hlavní poslání knihy je totiž mnohem dalekosáhlejší, než jen znovu zopakovat Collinsovu a Evansovu teorii expertízy. Collins knihu uchopil jako varování před společenskými důsledky nedůvěry ve vědu, důvěry, kterou sám svým dílem pomáhal narušovat, jak sám dokládá, díky své klíčové účasti na druhé vlně STS. I když Collins varuje velmi oprávněně, nepřítel vědy je možná v současnosti někde jinde. Tato recenzní esej se tedy nezaměřuje na přehled obsahu knihy, který je dostupný v další recenzi v tomto čísle, ale především na to, před čím máme být varováni, tedy na konstrukci nepřítele vědy, jelikož právě skutečnost tohoto nepřítele vědy je klíčová pro dnešní diskuse, které ale samozřejmě Collins nemohl předvídat.

* Recenzní esej vznikla díky podpoře grantu TA ČR č. TQ01000365.

Krizový narativ a nepřítel vědy

Collins knihu začíná osobně laděnou reflexí poválečného techno-optimismu ve Velké Británii; i následující popis rozčarování z něho čerpá především z britských reálií. Celá díkce jako by simulovala tradičního vědeckého skeptika užívajícího obraty „obyčejní lidé to tušili dávno před vědci“, „módní výkyvy v medicíně“, „tajemné účinky mysli“, „ekonomická krize zaskočila i samotné ekonomy“ apod. To Collinsovi slouží k tomu, aby vznesl otázku, jak je možné, že vědci měli kdysi tak významné a uznávané postavení, když občané nevidí prakticky nic jiného než jeden technologický a vědecký debakl za druhým.

Účel celé úvodní kapitoly je jasný, zkonstruovat objekt, vůči kterému se celá kniha vymezuje, a to tedy vůči nároku, že všichni mohou být vědeckými experty. Problém ale vidím právě v konstrukci tohoto nepřítel – všechny příklady uvedené v úvodu jsou totiž příklady narušování důvěry ve vědu a nijak z nich nevyplývá, že to nutně vedlo lidi k tomu, aby si mysleli, že mohou nyní zasahovat přímo do vědecké produkce, a ne jen kritizovat její účinky.

Collins má pravdu v tom, že zmíněné aféry byly do značné míry způsobené zavádějící představou o neomylnosti vědy a idealizovanou představou společenství vědců. Platí, že čím více si něco zidealizujeme, tím více jsme pak zklamaní, když zjistíme, že daná věc ideálu neodpovídá. Čím dokonalejší ideál, tím větší zklamání. Český čtenář by mohl k uváděným aférám dodat – „a oni se diví, že ideály nefungují?“. V Česku jako kdybychom byly přímo alergičtí na velké ideály, nejspíše vycvičení historickými zkušenostmi. Collins ale tak zcela nemá pravdu, když tvrdí, že uvedené aféry jiné lidi vedly k přesvědčení, že každý může být také vědec. Collins explicitně uvádí, že mu jde o nárok „takyexpertství“ (v angl. originále „default expertise“):

Pro tento nový pocit „oprávněnosti“ (empowerment) – pocit, že každý občan se účastní hry zvané věda a technika, protože mezi námi a profesionálními hráči není žádný rozdíl – je třeba najít nějaký termín. Říkejme tomuto pocitu oprávnění „takyexpertství“ (default expertise). Běžní občané se domnívají, že disponují touto takyodborností – nebo přinejmenším právem hodnotit –, protože věda a technika jsou velmi omylné. (s. 20)

Vynechme debatu o přesnosti překladu default expertise a „takyexpertství“ či „takyodborností“. Problematická je pak otázka, která z takové konstrukce vyvstává: „Zda obyčejní občané skutečně dokáží dělat vědecká a praktická rozhodnutí, která jsou stejně dobrá nebo lepší než rozhodnutí vědců a techniků...“ (s. 21) Domnívám se, že kromě nějakých extrémů toto tvrzení nikdo nenárokuje, ani Collins nepředkládá nějaký výzkum, který by doložil, že si to nyní většina myslí. Odvolává se na ducha doby – Zeitgeist. Jako by sám nedbal vlastního argumentu, že skutečného experta zakládá tvrdá práce a poctivý sběr dat. Naopak konstruuje vedle konkrétních i pár anonymních figur, které podle něj přispěly k tomu, že si dnes většina myslí, že jsou takyexperty. V knize například vystupuje záhadná postava Analytiků, kteří něco zcela neoprávněně upírají vědcům, a naopak

neoprávněně přisuzují laické veřejnosti – díky nim, podle Collinse, „lačka vědy klesla na zem“ (s. 37, 43, 99, 100, 106). Nebo společenské vědy (o kterých ještě bude řeč), které přehnaným straněním veřejnosti umožnily, aby vědci pozbyli úcty.

Problém s konstrukcí tohoto nepřítele má hlubší kořeny, a to v celé Collinsově koncepci expertství, kterou vyložil již dříve a v této knize ji jen opakuje populárnějším slovníkem. Je explicitně nerelační, což neznamená, že v určitém smyslu nepovažuje společenské vztahy za rozhodující pro to, kdo je a kdo není expert. Naopak, Collins zastává tzv. realistické stanovisko, které považuje skutečně existující vědění za základ experta. Dovolím si na toto téma odbočku, nicméně pro tuto recenzi důležitou: I když relační teorie skutečně zkoumá experty jako ty, za které je daný společenský, historický a politický kontext považuje – není v tomto ohledu normativní – nepokračuje argumentem, že takoví experti jsou „skuteční“ experti. Tento argument Collins relacionistickým teoriím podsouvá. Tento argument o skutečnosti a iluzi vlastně relacionistické teorie vůbec nepoužívají, naopak explicitně se vůči této bifurkaci ohrazují – lidská společnost včetně jedinců (a tedy i vědců) drží pohromadě mezilidskými a materiálními vztahy a otázka „skutečnosti“ experta jako něčeho nezávislého na lidském společenství je nesmyslná. Expert je skutečný tak, jak existuje ve společnosti. Relacionistické teorie jsou explicitně nepozitivistické a neesencialistické a normativitu zkoumají relačně, nikoliv absolutisticky. To neznamená, že jsou nekritické; studie vycházející z relačních teorií upozorňují na experty, kteří se jako experti usazují v tradičních i nových sociálních médiích, aniž by měli legitimní zázemí v praktikách, které daná společnost považuje za expertství, jako je například studium, profese nebo dlouhodobá praxe, tím, že se činí nepostradatelnými a experty se stávají díky novým vztahům závislosti (za všechny např. Stampnitzky, 2023). Nepokračují ale argumentem o falešných nebo fiktivních expertech – takoví experti skutečně existují – je ale otázka, zda jsou vědci.

Collins zavádějícím obrazem relačních teorií spíše vytváří problematickou představu o normativních základech odbornosti ve veřejné sféře. Zdá se, že celý argument leží na určitém pojetí jednotlivých elementů argumentu. Tyto elementy nabývají tří figur v jeho textu:

- laik, který si myslí, že je také vědec, a svedený akademik, který ho v tom ještě podporuje, plní roli nepřítele – nepřítel je nejen velké zapojení veřejnosti do tvorby vědy, ale také druhá vlna STS, která, zřejmě omylem, přispěla k relativizaci vědy, ale také humanitní obory, které tyto argumenty druhé vlny převzaly a následně mohly utvrdit veřejnost, že je „takyexpert“ (srov. s. 45),
- lačka kvality vědy, která je až na zemi – plní roli destruktivních důsledků, které způsobil nepřítel (srov. s. 37, 43, 99, 100, 106),
- uznání oprávněnosti úzkého kroužku vědců – plní roli léku a zároveň jediného oprávněného činitele, který lék může podat (srov. např. terčový diagram znázorňující jádro vědy, s. 72).

Collins, domnívám se, konstruuje logiku krize vědy tak, že normativně vyzdvihuje to, co zjistila druhá vlna o práci vědců v laboratořích. Ale dnes si lidé

spíše nenárokují roli „taky vědec“, ale to, aby mohli vědcům „také“ mluvit do použití výsledků jejich vědění na nich samotných. Problematictější je ustavování „vícenežexpertů“, a ne „takyexpertů“.

Akademici a vnímání světa – kde jsou sociální vědy?

Sociálněvědní pomůcku k porozumění tomuto nepříteli nachází Collins v pojmu *Zeitgeist*, duch doby, který je podle něj dnes nepříznivý vědcům – ale kterým? V recenzované práci se Collins snaží vyjít ze „své“ STS a obrátit se z vnitřku děláni vědy na její reflexi veřejností. Jak jsem zmínila, kniha se v kontextu Collinsova a Evansova díla nachází mezi jejich programovými pracemi (*Rethinking Expertise* a *Third Wave*) a pracemi, které znovu vysvětluje pojmy z jejich ontologie expertízy a nově je obhazuje v kontextu kritik, které se nakupily. Všechny tyto práce řeší expertízu vědeckou.

I v recenzované knize nejde o jakoukoliv expertízu, ale o expertízu „vědeckou“. V Collinsově případě se jedná pouze o vědy přírodní. To je v jeho případě pochopitelné, ale přece jenom problematické zúžení především z hlediska tématu nežádoucího vlivu veřejnosti na vědu. Český a evropský čtenář a pozorovatel médií, ve kterých je vystavován mnohým expertům na oblasti původně především ze sociálních věd, může být zmaten. Právě v tématech sociálních věd spíše než v „science and technology“ tématech je mnohem častější onen pocit, že všichni přece rozumíme společnosti, školství, ekonomice atd. Toto zúžení má ještě jiné, hlubší úskalí – Collinsovi to dovoluje jaksi nebrat v potaz značnou část sociologie expertízy, která dosud byla publikována na téma vztahu expertízy a veřejnosti. Žije ve svém STS a neopouští ho, ani když se vydává na „cizí hřiště“ – řečeno jeho vlastními slovy. Vynechává tak celou oblast expertízy ze sociálních věd, která je navíc mnohem rozsáhlejší a tvoří většinu expertíz ve veřejné sféře (Abbott, 2017). O společenských vědách se hovoří jen párkrát, a sice když jsou kritizovány za „obecný sklon velké části akademiků v oblasti společenských věd upřednostňovat outsidersy a nedůvěřovat mocným“ (s. 45), což podle Collinse vedlo k tomu, že sociální vědci a jejich literární kritika vědy napomohli oslabení důvěry ve vědu a „takyexpertství“.

Varování je třeba brát vážně, ale...

Jistě je dobré být ve střehu před situacemi, kdy „Údajné odborné expertství nátlakových skupin se ukázalo jako pomýlené.“ (s. 44) Nebo že „Aktivisté, kteří získávají své znalosti z internetu nebo i z nezávislého čtení primárních zdrojů, jsou nebezpeční. Tito laikové, kteří si osvojili ‚poznatky z primárních zdrojů‘, nabývají téměř vždy dojmu, že jsou v daném vědním oboru skutečnými odborníky.“ (s. 97) Lze jen souhlasit s varováním před skupinkami „těch, kteří se scházejí a navzájem se poplácávají po zádech, protože jsou všichni tak chytrí a vidí do budoucnosti“ (s. 103).

V mnoha reklamních upoutávkách na tuto knihu se píše, že se jedná o provokativní knihu atd. Ale je to také moralizující obava nad tím, že by do vědy (přírodní vědy a technologie) mohl mluvit někdo jiný než úzká skupina vědců. I žánr argumentu je spíše literární a esejistický, ačkoliv Collins kritizoval literární kritiku a sémiotiku uplatňovanou na vědu. V této knize je to Collinsova deklarovaná zkušenost jako interakčního vědce (analyzované vědě rozumí dostatečně na to, aby mohl s ostatními skutečnými vědci komunikovat), jež je klíčem varovného argumentu. Vzhledem k tomu, že je slavným vědcem z jednoho vědeckého centra, cítí svoji zkušenost jako důležitější než zkušenost laiků – je oprávněnější než laici určovat nepřítel, bojovat a navrhopvat léky pro zraněné.

Pro porozumění tomu, kdo se dnes umisťuje a je umisťován v takové privilegované pozici (určovat nepřítel, bojovat a navrhopvat léky pro zraněné), pomůže Collinsem navrhovaná taxonomie expertízy jen částečně; právě ona zavrhaná relační část chybí. Samozřejmě neobviňuji Collinse z toho, že nediskutuje debaty kolem covidu, AI či věčných vzdělávacích reforem, které se experty jen hemží, ale jde o použitelnost Collinsova modelu „skutečné expertízy“, a i jeho varování před veřejností v dnešní době, kdy kniha vychází v češtině. Právě dnes se v médiích, i těch sociálních, ustavují experti, kteří rozhodně netvrdí, že jsou „takyexperty“ z důvodu, že jsou obyčejnými lidmi. Naopak tvrdí, že mají lepší vědění než obyčejní lidé, ne stejné; vlivné celebrity se neobhajují tím, že ví jen to, co ví ostatní. Naopak, dnes tito lidé o sobě tvrdí, že jsou více než experty, a ne takyexperty. Tento posun role a pozice toho, kdo to může tvrdit, není možné zachytit Collinsovým nepřítelem, ale spíše analýzou vztahů k publiku a proměnam situace přírodních i společenských věd.

Z kritických sociálních věd víme, že sociální vědy samotné jsou dlouhodobě tunelovány neakademickým zpracováním sociálních dat pro různé politické argumenty (za všechny např. Sellar a Gulson, 2019). Ale Collinsův nepřítel vědy není zcela dobře konstruován pro takové případy. Například nemá pravdu, když tvrdí, že Sheila Jasanoff si myslí, „že je povinností akademiků sloužit duchu doby, a ne jej zpochybňovat“ (s. 43). Jasanoff tvrdí pravý opak, její kritika Collinsova a Evansova zavádějícího pojmu expertízy neznamená klanění se duchu doby, naopak znamená kritické zkoumání všech nároků „evidence-based“ expertíz, které mají s etikou vědy málo společného, ale nebrání to v tvorbě „vícenežexperta“. Nepřítel není „takyexpert“, ale expert, který zachází s evidencí, s daty (a tedy podle něj s realitou) jako posel bohů, a proto je nezpochybnitelný – to je (de)politické lákadlo dneška.

Lze jen souhlasit s Collinsovým základním varováním: „Jestliže začneme věřit tomu, že jsme všichni vědeckými experty, společnost se změní: své ideje budou prosazovat ti, kteří mají moc, a naše pravdy budou formulovat ti, kdo mají největší mediální vliv, podle toho, jaký soubor zájmů právě sledují.“ (s. 107) Ovšem toto varování naráží na vlastní limit: „Chceme-li, aby byla zachována společnost tak, jak ji známe, musí se změnit duch doby, protože si musíme začít více cenit neokázalé, všední vědy.“ (ibid.) Chceme dnes zachovat společnost, tak jak ji známe? Nepřítel je dnes možná jinde a není dobré vidět ho na stejném místě v podobě „takyexpertů“.

Závěrem

Collinsovu knihu lze pojmout jako příspěvek k debatě o limitech zapojení občanů do tvorby vědy a o limitech popularizace vědy, ale možná ne zcela jako dobrý sociologický nástroj, jak tyto limity zkoumat. Collins se tak stává figurou podobnou svému nepříteli, někomu, kdo se obrací „příliš“ na laické publikum, když se snaží různými morálními, popisnými i sebepochvalnými argumenty přesvědčit veřejnost, že není dobré, aby do vědy příliš zasahovala. Kniha není tolik sociologickou analýzou, jako spíše logicky propojenou směsí osobních vzpomínek, veřejných afér, útoků na neznámé „analytiky“ nebo na známé STS badatele a kusů z jeho již dříve publikovaných analýz o expertíze; směsí, ze které pak vyvstává veřejnost jako nepřítel vědy, jež pak pod dotekem laiků „padá k zemi“.

Do dnešního data Collins vydal nejméně tři další publikace na stejné téma: *Interactional Expertise and Embodiment*, *Are Experts Right or are They Members of Expert Groups?* a v publikaci *Studies of Expertise and Experience* dokonce navrhuje vlastní program studií expertízy (Collins, 2016, 2018a, 2018b). Je tedy legitimní otázka, proč editoři zvolili právě tuto publikaci jako první, co se českému publiku „z Collinse“ představí. S tím souvisí i to, že kniha sice není novinkou zmíněného autora, ale je novinkou ediční – jedná se o první publikaci nové edice Sociologické aktuality, která má za cíl seznamovat české čtenáře s důležitými díly současné světové sociologie. Taková pozice může být pro knihu výhodná, Collinsovo varování by tak mohlo v českém prostředí získat vliv, byla by ale chyba pojmout toto varování nekriticky.

Jitka Wirthová

Kabinet pro studium vědy, techniky a společnosti

Filosofického ústavu AV ČR

wirthova@flu.cas.cz

<https://doi.org/10.13060/csr.2025.028>

Literatura

- Abbott, A. (2017). *The future of expert knowledge*. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. <https://www.youtube.com/watch?v=fSFkljMNegY>
- Collins, H. (2004). Interactional expertise as a third kind of knowledge. *Phenomenology and the Cognitive Science*, 34(3), 125–143. <https://doi.org/10.1023/B:PHEN.0000040824.89221.1a>
- Collins, H. (2016). Interactional expertise and embodiment. In J. Sandberg, L. Rouleau, A. Langley a H. Tsoukas (eds.), *Skillful performance: Enacting expertise, competence, and capabilities in organizations: Perspectives on process organization studies (P-PROS)*. Oxford University Press.
- Collins, H. (2018a). Are experts right or are they members of expert groups? *Social Epistemology*, 32(6), 351–357. <https://doi.org/10.1080/02691728.2018.1546346>
- Collins, H. (2018b). Studies of expertise and experience. *Topoi*, 37(1), 67–77. <https://doi.org/10.1007/s11245-016-9412-1>

- Collins, H. (2024). *Jsme dnes všichni vědečtí experti?* (překlad G. Kubrichtová). Nakladatelství Karolinum.
- Collins, H. a Evans, R. (2002). The third wave of science studies: Studies of expertise and experience. *Social Studies of Science*, 32(2), 235–296.
<https://doi.org/10.1177/0306312702032002003>
- Collins, H. a Evans, R. (2007). *Rethinking expertise*. The University of Chicago Press.
- Collins, H. a Evans, R. (2015). Expertise revisited, Part I-Interactional expertise. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 54, 113–123.
<https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2015.07.004>
- Collins, H., Evans, R. a Weinell, M. (2016). Expertise revisited, Part II: Contributory expertise. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 56, 103–110.
<https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2015.07.003>
- Collins, H., Green, R. H. a Draper, R. C. (1986). Where's the expertise? Expert systems as a medium of knowledge transfer. In J. Merry, M. (ed.), *Proc. of the fifth technical conference of the British Computer Society Specialist Group on Expert Systems on Expert systems* 85 (s. 323–334). Cambridge University Press.
- Jasanoff, S. (2003). Breaking the waves in science studies: Comment on H.M. Collins and Robert Evans, 'The Third Wave of Science Studies'. *Social Studies of Science*, 33(3), 389–400. <https://doi.org/10.1177/03063127030333004>
- Sellar, S. a Gulson, K. N. (2019). Becoming information centric: the emergence of new cognitive infrastructures in education policy. *Journal of Education Policy*, 00(00), 1–18.
<https://doi.org/10.1080/02680939.2019.1678766>
- Stampnitzky, L. (2023). Rethinking the 'crisis of expertise': a relational approach. *Theory and Society*, January. <https://doi.org/10.1007/s11186-023-09510-x>